

2

Leven langs de Limes
4 Tentoonstellingen over de Romeinse Limes in Zuid-Holland

nr. 2 Voorburg

Duik in het Romeinse verleden!

Leven langs de Limes Voorburg

Aan het begin van onze jaartelling viel het zuidelijk deel van het huidige Nederland onder Romeinse heerschappij. Na verwoede pogingen om ook het noorden van Nederland en de rest van Noord-Europa te onderwerpen, aanvaardden de Romeinen de Oude Rijn als grens van hun rijk.

Aan de zuidoever van de rivier ontstond een uitgebreid systeem van forten (castella) en wachttorens. Deze werden gedurende drie eeuwen bevolkt door Romeinse soldaten, die zich van Katwijk aan Zee tot Millingen aan den Rijn inzetten om invallen van het 'barbaarse' volk ten noorden van de Rijn af te slaan. We noemen deze militaire zone de Limes, naar het Latijnse woord voor 'grens'.

In Nederland is de Limes bijna onzichtbaar. Er zijn geen authentieke Romeinse sporen meer te zien in het landschap langs de Rijn. Toch vormt de Limes het grootste archeologische monument van ons land. Ondergronds is namelijk nog heel veel bewaard gebleven van de Romeinse militaire zone (en alles wat daarmee samenhangt).

In een reeks van initiatieven probeert de provincie Zuid-Holland deze onzichtbare schatten bekend en beleefbaar te maken, zodat iedereen kan ervaren welke invloed de Romeinen hebben gehad op onze huidige samenleving.

Deze tentoonstelling is de tweede in een serie van vier tentoonstellingen die uiteindelijk ook op de website van het Archeologisch huis te raadplegen zullen zijn.

In de Romeinse tijd was het Zuid-Hollandse grondgebied een streek vol contrasten. De Cananefaten, de lokale boeren, woonden in boerderijen zoals ze al honderden jaren deden: de wanden bestonden uit met leem besmeerde gevlochten takken en de daken waren bedekt met riet.

Er waren echter ook villa-terreinen, waar pachters grote boerenbedrijven runden in opdracht van de Romeinen. De grote hoofdgebouwen van deze bedrijven waren deels uit steen, deels uit hout opgetrokken. De reconstructie waarin dit museum zich bevindt, is hier een voorbeeld van. Ook in de kampdorpen bij de forten was er sprake van zowel hout- als steenbouw. In de bloeitijd stonden er in de kampdorpen rijen met bakstenen huizen waarvan de daken bedekt waren met dakpannen.

Tot slot kende Zuid-Holland ook nog één echte stad: Forum Hadriani, gelegen in het huidige Voorburg. Het was na Nijmegen de grootste stad in Nederland en het kende een zekere luxe die verder aan de rand van het Romeinse Rijk ongekend was.

De bloei van Forum Hadriani was mede te danken aan het feit dat het gelegen was aan een kanaal. De goede bereikbaarheid via weg- en waterwegen maakte de stad een belangrijk centrum voor het besturen van het Noordoostelijk deel van het Rijk. Deze tentoonstelling vertelt u over de stad en de totstandkoming van dit kanaal en de recente bevindingen rond de precieze loop ervan.

Graven in de tijd

Vanaf de middeleeuwen zijn er diverse toevallsvondsten gedaan op de buitenplaatsen Arentsburg en Hoekenburg. De vondst van diverse Romeinse munten, een mozaïek en een grote bronzen hand wakkerden de interesse meer en meer aan.

Aan het begin van de 19e eeuw leidde deze interesse

tot de eerste serieuze opgravingen op het landgoed Ahrentsburg. Hoogleraar Reuvs was ervan overtuigd dat hij Forum Hadriani had gevonden en concentreerde zich op het blootleggen van de fundamente van diverse stenen gebouwen, waaronder een badhuis. Door zijn vroegtijdige dood zou hij er nooit aan toe komen zijn bevindingen uit te werken.

In 1909 pakte professor Holwerda de draad echter weer op. Inmiddels had de archeologie niet stilgestaan en door de nieuwe technieken die hij toepaste en de wijze waarop hij zijn gegevens registreerde bleken zijn bevindingen later van onschatbare waarde, ondanks dat hij zelf in eerste instantie de verkeerde conclusies trok. Holwerda was er namelijk van overtuigd dat hij een legerkamp opgroef - een idee dat later werd ontkracht toen werd bevestigd dat het wel degelijk de resten van Forum Hadriani betrof.

In recentere jaren is er opnieuw onderzoek uitgevoerd op het terrein. Hierbij werden opgravingsbedrijven voor een belangrijk deel ondersteund door de Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg. Dankzij het recente onderzoek is er een goed beeld verkregen van het havengebied van de stad en de wijze waarop de erven en achtererven waren ingedeeld.

Grondleggers

De Nederlandse archeologie kent drie belangrijke grondleggers, die allen een rol hebben gespeeld in het onderzoek naar Forum Hadriani. Reuvs (1793-1835) was de eerste Nederlandse hoogleraar in de archeologie.

Honderd jaar later was professor Holwerda (1873-1951) directeur van het Rijksmuseum van Oudheden. Tijdens het onderzoek aan Forum Hadriani werd hij geassisteerd door Van Giffen (1884-1973) die forse kritiek op hem had omdat hij preciezer te werk wou gaan. Van Giffen werd uiteindelijk de oprichter van het Groningse Instituut voor Archeologie.

Veel vondsten uit Forum Hadriani die gedaan zijn door Reuvens en Holwerda, bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden en Museum Swaensteyn en spreken zeer tot de verbeelding. Maar ook de kleinere vondsten uit deze stad zijn soms heel bijzonder: v.l.n.r ziet u een Baccushoofdje (meubelbeslag), een bronzen spiegel, en een beeldje van Mercurius.

Forum Hadriani

Na de aanleg van het kanaal en na de Bataafse opstand ontstond een kleine Cananefaats nederzetting op de westelijke oever van het kanaal.

Toen keizer Hadrianus in het jaar 121 deze plaats bezocht, gaf hij de nederzetting het recht om markt te houden. De naam ervan werd vanaf dat moment Forum Hadriani: 'Hadrianusmarkt'. In de jaren daarna groeide het dorpje uit tot een Romeins stadje met een strakke indeling.

Er waren twee hoofdstraten met daaraan de belangrijkste openbare gebouwen. Daartussen lagen woonblokken met aanpalende huizen met achtertuinen.

Omstreeks het jaar 175 kwam er een aarden verdedigingswal rond de stad. Aan het einde van de tweede eeuw werd deze vervangen door een stenen muur. In het derde kwartaal van de derde eeuw werd de stad verlaten.

Tijdens de bloeiperiode moet Forum Hadriani voor de bewoners uit de regio echt een bijzonderheid zijn geweest.

Relatieve luxe

Forum Hadriani was voor Nederlandse Romeinse begrippen een stad vol luxe. Tempels, een school, een badhuis, de markt, wellicht ook een theater en goederen uit het hele Romeinse Rijk – het waren zaken die ook langs de Limes niet algemeen waren. Het is de vraag hoeveel mensen uit de wijde omgeving de markt echt wekelijks bezochten. Daarvoor waren de afstanden voor veel mensen al snel te groot.

Luxe uit het stadse leven: u ziet een belletje (paardentuig), een kandelaar, armbanden, een stuk waterleiding, kledingspelden en onderdelen daarvan, een bronzen zegeldoosje, het handvat van een meubelstuk, en twee Medusa-koppen (meubelbeslag).

Wegen langs de Limes

Met de komst van de Romeinen veranderde er veel in ons landschap. De Romeinen beschikten over de kennis en de technieken om verharde wegen aan te leggen, ze bouwden sluisen en dammen, ze gebruikten duikers om water een kant op te laten stromen, ze kenden aquaducten, waterleidingen, rioleringen en tal van andere innovaties die grote impact hadden op het natuurlijke landschap.

In de periferie van het rijk was het vooral van belang ervoor te zorgen dat goederen snel en veilig getransporteerd konden worden en dat boodschappers en manschappen snel van het ene naar het andere kampement konden. Langs de grens betekende dat een investering in het aanleggen van verharde wegen langs de Limes en tussen de verschillende kampementen en grote steden als Nijmegen, Maastricht en Voorburg.

Een kaart en een kanaal

Een groot deel van onze kennis van het Romeinse wegennet hebben we te danken aan de Tabula Peutingeriana: de Peutingerkaart. Deze kaart, ontdekt in de middeleeuwen, is een kopie van een wegenkaart uit de derde eeuw na Chr. Hierop staan de belangrijkste wegen in het hele Romeinse Rijk afgebeeld, evenals de grotere steden en de diverse castella.

De kaart geeft een goede indruk van de omvang van het rijk en van de vele handelsroutes die er doorheen liepen. De handel wordt gesymboliseerd door de volgende vondsten: u ziet v.l.n.r. een katrol (gebruikt bij het laden en lossen van schepen), gewicht (gebruikt op een balans) en een pikhaak (gebruikt bij het aan- en afmeren).

Werken aan water

Hoewel de Romeinen tot diverse technische hoogstandjes in staat waren, was het graven van een kanaal een enorme, handmatige klus. Waarschijnlijk maakten ze voor hele stukken gebruik van bestaande waterlopen om het graven zoveel mogelijk te beperken, maar dan nog besloeg het kanaal een aanzienlijke afstand.

Tot nu toe werd aangenomen dat de Romeinen specifiek een route in het veen hadden gekozen. Dat had belangrijke voordelen ten opzichte van graven in klei, wat veel zwaarder is of in zand wat zonder hulp van een beschoeiing zeer snel verzakt. Graven in veen had bovendien het voordeel dat de verwijderde stukken gebruikt konden worden als brandstof (turf).

Uit het onderzoek is gebleken dat het kanaal droog is ontgraven. Dat wil zeggen dat men het water zo lang mogelijk tegenhield (door een dam te laten staan) voordat het kanaal onder mocht lopen. Men gebruikte houten schoppen. Op basis van gegevens over turfstekers uit Drenthe nemen we aan dat een ploeg van 40 tot 50 soldaten in een jaar het hele kanaal van 34 km, 12 meter breed en 1,5 meter diep kon uitgraven.

Het onderhouden van het kanaal moet echter ook een belangrijke onderneming geweest zijn. Door de invloed van de getijden was er veel sedimentatie en het kanaal slibde dus gemakkelijk dicht. Tot nu toe zijn er weinig aanwijzingen gevonden dat het kanaal op grote schaal uitgebaggerd werd. Men neemt dan ook aan dat het slechts relatief kort in gebruik geweest is en dat het al in de tweede eeuw na Chr. in onbruik raakte.

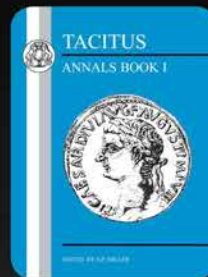
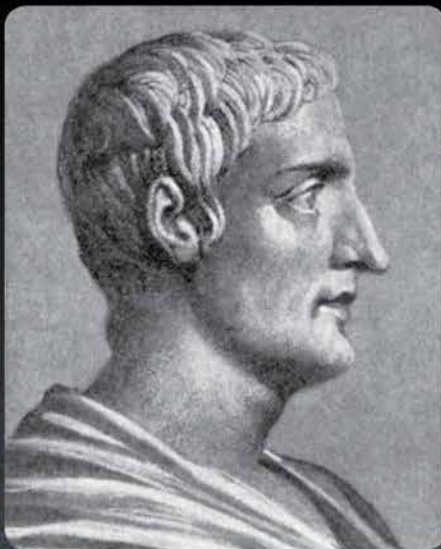
Hier ziet u een aantal voorbeelden van het bescheiden aantal vondsten dat tot nu toe in het kanaal is aangetroffen. De gedraaide, geïmporteerde Romeinse pot en de lokaal vervaardigde scherf van een pot vatten de ontstaansgeschiedenis, van kleine inheemse nederzetting tot Romeinse stad goed samen. De boemerang is ook in het kanaal gevonden en werd gebruikt bij de jacht.

Plaatsen in de tijd

Archeologen proberen de gebeurtenissen uit het verleden zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven. Een belangrijk aspect daarvan is de chronologische volgorde. Oorzaak en gevolg kunnen zo beter in kaart worden gebracht.

Voor vondsten uit de Romeinse tijd kunnen we deels vertrouwen op historische bronnen, maar deze zijn niet altijd volledig betrouwbaar. De schrijvers werkten meestal op grote afstand en hun informatie kregen zij vaak uit de derde hand.

Tacitus was ook in zijn tijd al geschiedschrijver en beschreef dus gebeurtenissen uit het verleden.

Om te kunnen dateren vertrouwen we daarom voor een groot deel op de informatie die we kunnen halen uit de

aanwezigheid van goed-dateerbare munten en dendrochronologisch onderzoek van gebruikt hout (zie de onderzoekstafel in de bovenzaal van dit museum voor uitleg hierover).

Munten en keizers

In een groot rijk waar veel handel plaats vindt en waar een grote hoeveelheid soldaten in dienst is, is muntgeld onmisbaar. De Romeinse leiders drukten letterlijk hun stempel op de munten: hun beeltenis werd in de munten geslagen. Omdat veel keizers maar een aantal jaar heersten, bieden deze munten een goed handvat voor dateringen.

Het kanaal van Corbulo

In 47 na Chr. gaf veldheer Corbulo de opdracht tot het graven van een kanaal. Over het waarom van het kanaal bestaan verschillende theorieën.

Er is vaak gezegd dat Corbulo zijn manschappen aan het werk wilde houden omdat zij zich in de vredige

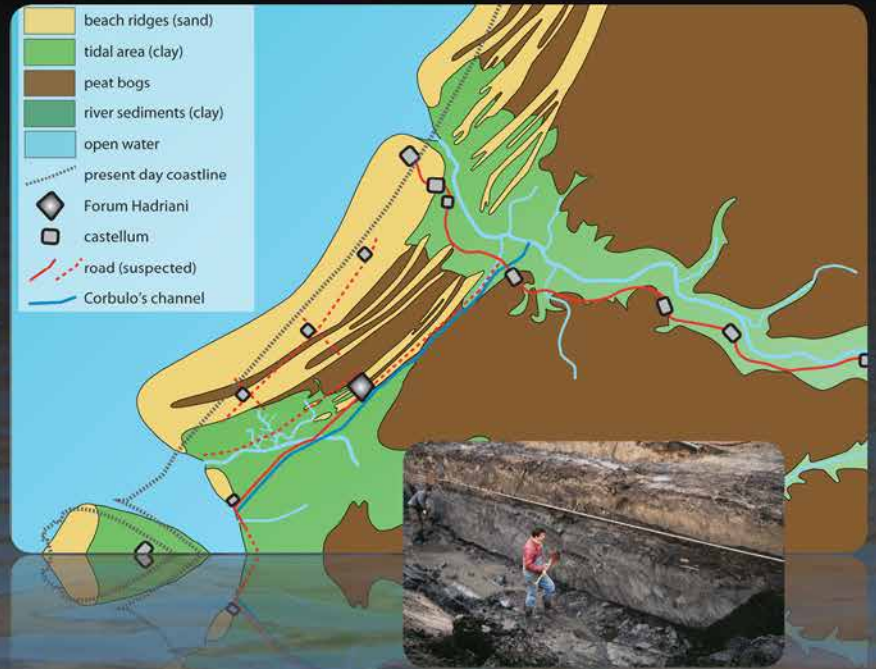
periode anders misschien zouden vervelen, wat mogelijk zou leiden tot schermutselingen.

Een andere theorie is dat er in de tijd dat Corbulo aan de grens gelegd was, besloten werd niet langer te proberen het grondgebied boven de Rijn te veroveren maar alle pijlen op het Engelse grondgebied te richten.

Om een veilige vaarweg te realiseren was het nodig Maas en Rijn met elkaar te verbinden. Zo kon men troepen en bevoorrading veilig vervoeren zonder over de gevaarlijke zee te hoeven gaan.

Ook het kanaal van Corbulo kent een lange onderzoeksgeschiedenis. In de late middeleeuwen nam de interesse in de Oudheid toe. Door de uitvinding van de boekdrukkunst kon het hervonden geschrift van Tacitus op grotere schaal worden verspreid, wat onder andere leidde tot een zoektocht naar het door hem genoemde kanaal van Corbulo. Ook de herontdekking van de Peutingerkaart zette aan tot onderzoek.

In de tweede helft van de vorige eeuw werden delen van het kanaal uiteindelijk voor het eerst echt gelokaliseerd. In Leidschendam (De Rietvink) en Leiden (Roomburg) werden grote stukken van het kanaal bij opgravingen aangetroffen.

Meer informatie

Deze serie tentoonstellingen is in fysieke vorm te zien in het Archeologiehuis Zuid-Holland en wordt mogelijk gemaakt door de provincie Zuid-Holland in het kader van de Erfgoedlijn Limes.

Lees meer over de Limes in Zuid-Holland op:

www.geschiedenisvanzuidholland.nl/limes

www.romeinselimes.nl

Adres

Archeologiehuis Zuid-Holland
Archeonlaan 1a
2408 ZB Alphen aan den Rijn
(bij themapark Archeon)

Openingstijden

Kijk op de website www.archeologiehuiszuidholland.nl

Colofon

Leven langs de Limes: Voorburg

In opdracht van:

Stichting Romeins Museum Alphen a/d Rijn

Uitgevoerd door:

Echo tekst en presentatie

Gerealiseerd met steun van:

Provincie Zuid-Holland, in het kader van de Erfgoedlijn Limes

Per Erfgoedlijn is een netwerktafel gevormd bestaande uit diverse belanghebbende partijen zoals gemeenten, erfgoedinstellingen, vrijwilligers en ondernemers. Onder leiding van een onafhankelijk voorzitter heeft de netwerktafel een gezamenlijk wensbeeld en meerjareninvesteringsprogramma geformuleerd. Op landelijk niveau wordt samengewerkt met de Stichting Romeinse Limes Nederland.

Met medewerking van: Erfgoedhuis Zuid-Holland, Archeon, AWN Rijnstreek, Archeologische Werkgroep Leidschendam-Voorburg, Museum Swaensteyn, Provinciaal Archeologisch Depot Zuid-Holland, RAAP Archeologisch Adviesbureau.

